क्षेमजित्, पुं, (क्षेमं मङ्गलं जयति जितवान् वा सर्व्वदा पुण्यात्मककर्म्मणा। यद्वा क्षेमं प्राप्तस्य रक्षणं जितवान् स्वायत्तीकृतवान् दैवपुरुषकारादिप्रभावेणेति यावत्।) राजविशेषः। स तु मगधदेशे षट्त्रिंशद्वर्षपर्य्यन्तं राजा भविष्यति। तस्य नामान्तरं क्षेमार्च्चिः। इति मत्स्यपुराणमिति केचित् ॥

क्षेमदर्शी, [न्] पुं, (क्षेमं द्रष्टुं शीलमस्य यद्वा क्षेमं मङ्गलं प्राप्तस्य रक्षणं वा पश्यतीति। क्षेम+दृश्+णिनिः।) चन्द्रवंशीयराजविशेषः। यथा, महाभारते। १२।८२।६।
"कोशलानामाधिपत्यं संप्राप्तं क्षेमदर्शिनम्।
मुनिः कालकवृक्षीय आजगामेति नः श्रुतम् ॥"

क्षेमधन्वा, [न्] पुं, (क्षेमं लब्धरक्षणपटु धनुर्यस्य यद्वा क्षेमं प्रजानां मङ्गलसाधनं जगद्धितकरमित्यर्थः धनुर्यस्य।) सूर्य्यवंशीयराजविशेषः। स तु पुण्डरीकपुत्त्रः। यथा,—
"नभस्य पुण्डरीकस्तु क्षेमधन्वा ततः स्मृतः।
क्षेमधन्वसुतस्त्वासीद्देवानीकः प्रतापवान् ॥"
इति हरिवंशे। १५।२७॥
सावर्णनामकतृतीयमनुपुत्त्रविशेषः। यथा,—
"सर्व्वत्रगः सुशर्म्मा च देवानीकः पुरूद्वहः।
क्षेमधन्वा दृढ़ायुश्च आदर्शः पण्डको मनुः।
सावर्णस्य तु पुत्त्रा वै तृतीयस्य नव स्मृताः ॥"
इति च तत्रैव। ७।७४॥

क्षेमधर्म्मा [न्,] पुं, (क्षेमं मङ्गलरूपं क्षेमे वा धर्म्मो यस्य। यद्वा क्षेमरक्षणे धर्म्मो यस्य।) राजविशेषः। यथा, "ततश्च शिशुनागस्तस्य पुत्त्रश्च काकवर्णो भविता तस्य पुत्त्रः क्षेमधर्म्मा तस्यापि क्षत्त्रौजाः।" इति विष्णुपुराणे। ४।२४।३॥

क्षेमधूर्त्तिः, पुं, (क्षेमे मङ्गले लब्धरक्षणे वा धूर्त्तिर्धारणा यस्य।) राजविशेषः। यथा,—
"बृहत्क्षत्त्रमथायान्तं कैकयं दृढ़विक्रमम्।
क्षेमधूर्त्तिर्महाराज! विव्याधोरसि मार्गणैः ॥"
इति महाभारते। ७।१०६।१॥

क्षेममूर्त्तिः, पुं, (क्षेमा मङ्गलमयी प्रियदर्शना मूर्त्तिरस्य।) करूषदेशीयराजविशेषः। इति केचित् ॥ क्षेमधूर्त्तिरिति साधुपाठः। यथा,—
"कारूषकाश्च राजानः क्षेमधूर्त्तिस्तथैव च।
श्रुतायुरुद्वहश्चैव बृहत्सेनस्तथैव च ॥"
इति महाभारते आदिपर्व्वणि ६७ अध्यायः ॥

क्षेमवान् [त्] त्रि, (क्षेमं मङ्गलं अस्यास्तीति। अस्त्यर्थे मतुप् मस्य वत्वम्।) मङ्गलयुक्तः। इति सिद्धान्तकौमुदी ॥

क्षेमशूरः, पुं, (क्षेमे मङ्गलस्थाने निर्विघ्नस्थाने वा शूरः।) निर्भयस्थाने बलप्रकाशकः। यथा,—
"किं क्षेमशूरैर्विबुधैरसंयुगविकत्थनैः।
रहोजुषा वा हरिणा शम्भुना वा वनौकसा ॥"
इति श्रीभागवते। १०।४। ३६॥
"क्षेमे निर्भयदेशे शूरैः। संयुगादन्यत्र विकत्थनं प्रौढ़वादो येषां तैः। ननु हरेर्बिभेमि शम्भोश्चेति चेत्तत्राहू रहोजुषेति। सर्व्वस्यान्तःप्रविष्टेन न क्वचिदपि वहिर्दृष्टेन इत्यर्थः। पुरुषप्रवेशरहितमिलावृतवनं ओको यस्य तेन शम्भुना।" इति तट्टीकायां श्रीधरस्वामी ॥

क्षेमा, स्त्री, (क्षेम+टाप्।) कात्यायनी। इति मेदिनी ॥ क्षेमङ्करी। यथा,—
"निस्त्रिंशे पूजयेत् क्षेमां सर्व्वकामफलप्रदाम्।"
इति देवीपुराणे क्षेमङ्करीप्रादुर्भावनामाध्यायः ॥ (अप्सरोभेदः। यथा, महाभारते।१।१२३।५६।
"अम्बिका लक्षणा क्षेमा देवीरम्भामनोरमा ॥")

क्षेमाधिः, पुं, (क्षेमा मङ्गलमयी क्षेमे मङ्गलविषये धीर्यस्य पृषोदरात् ह्रस्वः।) मिथिलादेशस्थसूर्य्यवंशीयराजविशेषः। यथा,—
"अरिष्टनेमिस्तस्यापि श्रुतायुस्तत् सुपार्श्वकः।
ततश्चित्ररथो यस्य क्षेमाधिर्म्मिथिलाधिपः ॥"
इति श्रीभागवते। ९।१३। २३॥

क्षेमाफला, स्त्री, (क्षेमं मङ्गलजनकं हितकरं फलं यस्याः। पृषोदरादाकारत्वे साधुः।) क्षेमफला इति वा पाठः॥ उड़म्बरवृक्षः। इति शब्दचन्द्रिका ॥

क्षेम्यं, त्रि, (क्षेमाय साधुः "प्राग्घिताद्यत्।" ४।४।७५। इति यत्। यद्वा, क्षेममर्हति "दण्डादिभ्यो यत्।" ५।१।६६। इति यत्।) क्षेमीयम्। कुशलयोग्यम्। इति सिद्धान्तकौमुदी॥ (यथा, मनुः। ७। २१२।
"क्षेम्यां शस्यप्रदां नित्यं पशुवृद्धिकरीमपि।
परित्यजत् नृपो भूमिमात्मार्थमविचारयन् ॥")

क्षेम्यः, पुं, (क्षेममर्हत्यसौ। क्षेम+यत्।) राजविशेषः। यथा, हरिवंशे। २०।४६।
"उग्रायुधस्य दायादः क्षेम्यो नाम महायशाः॥
क्षेम्यात् सुवीरो नृपतिः सुवीरात्तु नृपञ्जयः।
नृपञ्जयाद् बहुरथ इत्येते पौरवाः स्मृताः ॥"

क्षै, क्षये। इति कविकल्पद्रुमः॥ (भ्वां-परं-अकं-अनिट्।) क्षादिः। क्षायति। इति दुर्गादासः॥

क्षैण्यं, क्ली, (क्षीणस्य भावः। क्षीण+ष्यञ्।) क्षीणता। यथा, "क्षैण्यज्ञाने तु प्रायिकमरणं ज्ञात्वा प्रवृत्तस्य चान्द्रायणपादादिकम् ॥" इति प्रायश्चित्ततत्त्वम् ॥ अपि च।
"अस्मिन् धनजनक्षैण्यनिमित्तं मण्डलोत्तमे।
सर्व्वतो दिक्कमुत्तस्थावथानर्थपरम्परा ॥"
इति राजतरङ्गिण्याम् ५ तरङ्गः ॥

क्षेत्रं, क्ली, (क्षेत्राणां समूहः। "भिक्षादिभ्योऽण्।" ४।२।३८। इति अण्।) क्षेत्रसमूहः। तत्पर्य्यायः। कैदारिकम् २ कैदर्य्यम् ३ कैदारकम् ४। इत्यमरः। २।९।११॥ वारटम् ५। इति शब्दरत्नावली ॥

क्षैत्रज्ञं, } क्ली, (क्षेत्रज्ञ+"हायनान्तयुवादिभ्योऽण्।" ५।१।१३०। इति अण्।
क्षैत्रज्ञ्यं, }
"कुशलचपलनिपुणपिशुनकुतूहल क्षेत्रज्ञाः युवादिषु ब्राह्मणादिषु च पठ्यन्ते।" क्षैत्रज्ञ्यपक्षे+"गुणवचनब्राह्मणादिभ्यः कर्म्मणि च।" ५। १। १२४। इति ष्यञ्।) क्षेत्रज्ञस्य भावः। इति सिद्धान्तकौमुदी ॥

क्षैरेयी, स्त्री, (क्षीरे संस्कृतं यदन्नम। ततः स्त्रियां ङीप्।) परमान्नम्। इति हेमचन्द्रः॥ क्षीरसम्बन्धिनि त्रि। क्षीरेयी इति च पाठः॥

क्षोड़ः, पुं, (क्षोड्यते बध्यते अस्मिन्। क्षोड़+अधिकरणे+अप्। घञ् इति केचित् वृद्धिर्न वैदिकधातुश्चायम्।) आलानम्। गजबन्धनी। इति भूरिप्रयोगः॥

क्षोणिः, } स्त्री, (क्षै+बाहुलकात् डोनिः वा
क्षोणी, } ङीप्।) पृथिवी। इति शब्दरत्नावली॥ अमरटीका च॥ (यथा, ऋग्वेदे १।५४।१।
"अक्रन्दयो नद्योऽरोरुवद्वना कथा न क्षोणीभिर्यसा समारत ॥")

क्षोदः, पुं, (क्षुद्यते इति। क्षुद् पेषणे+कर्म्मणि भावे च घञ्।) चूर्णः। इत्यमरः।२।८।९९॥ (यथा, काशीखण्डे। ३३।९३।
"सापि प्राग्वासना योगाल्लिङ्गार्च्चनरता सती।
हित्वा मलयजक्षोद विभूतीं बह्वमंस्त वै ॥")
रजः। पेषणम्। इति मेदिनी॥ (यथा, रत्नावलीनाटिकायाम् १ अङ्के।
"कीर्णैः पिष्टातकौघैः कृतदिवसमुखैः कुङ्कुमक्षोदगौरैर्हेमालङ्कारभाभिर्भरनमितशिरःशेखराङ्कैः किरातैः ॥")

क्षोदितं, क्ली, (क्षुद्+भावे क्तः। वाच्यलिङ्गे तु कर्म्मणि+क्तः।) चूर्णम्। इति शब्दचन्द्रिका॥ पेषिते त्रि॥

क्षोदिमा, [न्] पुं, (क्षुद्+"पृथ्वादिभ्य ईमनिज् वा।" ५।१।१२२। इति इमनिच्।) अतिशयक्षुद्रता। इति व्याकरणम्॥

क्षोदिष्ठः, त्रि, (अतिशयेन क्षुद्र इति। इष्ठन् प्रत्ययः।) अतिशयक्षुद्रः। इत्यमरः।३।२।१११॥

क्षोदीयान्, [स्] त्रि, (क्षुद्+इयसुन्।) अतिक्षुद्रः। इति सिद्धान्तकौमुदी॥ (यथा, माघे।२।१००।
"बृहत्सहायः कार्य्यान्तं क्षोदीयानपि गच्छति।
सम्भूयाम्भोधिमभ्येति महानद्या नगापगा ॥")

क्षोद्यः, त्रि, (क्षोदनयोग्यः क्षोदितुमर्हति वा। क्षुद्+"अचो यत्।" ३।१।९७। इति यत्।) क्षोदनीयः। चूर्णीकरणीयः। यथा,—
"बबन्धुर्बन्धनीयांश्च क्षोद्यान् सञ्चुक्षुदुस्तथा।
बिभिदुर्भेदनीयांश्च तांस्तान् देशान्नरास्तदा ॥"
इति रामायणे। २।८०।१०॥
"बन्धनीयान् सेतून्। क्षोद्यान् क्षोदनीयान् शर्कराभूयिष्ठप्रदेशान्। सञ्चुक्षुदुः चूर्णयामासुः। भेदनीयान् जलनिर्गमार्थं भेद्यान् ॥"
इति तट्टीका ॥

क्षोभः, पुं, (क्षुभ्+भावे घञ्।) क्षोभणम्। सञ्चलनम्। चित्तचाञ्चल्यम्। यथा,—
"पूरोत्पीड़े तड़ागस्य परीवाहः प्रतिक्रिया।
शोकक्षोभे तु हृदयं प्रलापैरेव धार्य्यते ॥"
इति उत्तरचरिते। ३ अङ्के ॥
परीवाहः सेतुभेदः। शोकजोभे शोकाधीनचित्तचाञ्चल्ये। प्रलापैः रोदनादिभिरित्यर्थः॥